

Türkmen Edebiyatında Oğuz Alfabetiyle İlgili Anlatımlar Üzerine¹

The Concept of The Oghuz Alphabet in Turkmen Literature

Yusuf Azmun

Arizona/Amerika Birleşik Devletleri

yusufguzin@gmail.com

orcid: 0000-0001-5207-9046

Atıf Citation

Azmun, Yusuf (2024). Türkmen Edebiyatında Oğuz Alfabetiyle İlgili Anlatımlar Üzerine.

BABUR Research, 3 (1), 181-190.

Gönderim Submitted
15.01.2024

Revizyon Revision
11.02.2024

Kabul Accepted
12.02.2024

Yayın Tarihi Publication Date
07.06.2024

Öz

Oğuzların kendi yazıları olduğuna dair bir bilgi yoktur. Ancak üç Türkmen klasik şairi, yerini Arap alfabesine bırakan “üç bin yıllık” alfabeleri üzerine ikisi ağıt şeklinde olan şiir yazmışlardır. XVIII. yüzyıl Türkmen klasik şairi Şeydayî *güzel yigrim baş* redifli şiirinde yirmi beş harfli Türkmen ya da Oğuz alfabesinden söz eder. Şiirde *Yedisinden avaz çıkar / On sekizini tartar çekip* diyerek alfabenin ünlü ve ünsüzlerinin sayısını belirtir. Göktürk alfabesinden bazı harfler, Türkmen halılarının motiflerinde mevcuttur. Göktürk alfabesinin T, B ve R harfleri yaygın halı desenleridir. İran’da Türkmen Sahra bölgesinde Gökçe Dağ eteğinde Halid Nebi mezarı civarında karpuz biçimli, üzerinde damgalar bulunan mezar taşları vardı. Bu damgalar alfabeği andırmaktadır. Taşlar üzerinde birer yazıtı oluşturan bu damgaların bazıları Türkmen halılarında da vardır. Benzer şekilde karpuz biçimli mezar taşları eskiden Oğuzların yaşadığı Mangışlak’ta da bulunmuş, ancak taşların üzerlerindeki yazılar silinmiştir.

Anahtar Sözcükler: Alfabe, şiir, üç bin yıl, damga.

Abstract

There is no information about the Oghuz people having their own script. However, three Turkmen classical poets have written poems, two of them in the form of elegies about their three-thousand-year-old alphabet, which was replaced by the Arabic alphabet. The XVIII century Turkmen classical poet Şeydayî (Sheydayi), in a poem with the refrain *gözel yigrimbâş* meaning ‘the beautiful twenty-five,’ talks about twenty-five Turkmen or Oghuz letters. In one line, he says *Seven of them create voice (vowels), and eighteen of them are controlled by the seven*. Turkmen carpets give us an idea about Old Turkic scripts. Old Turkish Runic letters T, B, and the letter R are preserved in Turkmen carpets. In the Turkmen Sahra region of northern Iran, at the foot of the mountain called Gökçe Dağ, near the historic graveyard of Halid Nabi, there were watermelon-shaped tombstones with symbols on them. They seem to be inscriptions. These symbols are similar to some of the patterns seen on the Turkmen carpets. Similar tombstones were found in Mangyşlak in Kazakhstan, where once the Oghuz people and later their descendants, the Turkmens, lived, but the signs on the stones were erased.

Key words: *Alphabet, poem, three thousand years, pattern.*

¹ Bu makale, Azemoun, Y. (2023). The Concept Of The Oghuz Alphabet in Turkmen Literature. *JOMAD (Islamic History And Literature)* (Vol.1, No.3, pp.158-165 künyeli makalenin geliştirilmiş çevirisidir.

1. Giriş

Adları sonradan Türkmen olan ve Gazneli ile Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuzların Müslüman olmalarından önce kendilerine ait bir yazı sistemi kullandıkları bilinir. Oğuzlar, Müslüman olduktan sonra kendi yazılarını unutmuş olmalıdır. Orta Asya'yı fetheden Araplar, kendi yazılarının kullanılması konusunda ciddi tedbirler aldılar ve Arap dilinde eğitim veren okullar açtılar. Merv şehri civarına yerleştirilen binlerce Arap, bölgede Arap dilinin ve kültürünün yerleşmesini sağlamıştır. Bölgede 1960'lara kadar Arapça konuşanlar olduğu bilinmektedir. Özbekistan'da da hâlâ Arapça konuşanların var olduğu bilinmektedir. Arapların Arap dilini Türkmenistan'da yaygınlaştırmak ve Türkmenleri Araplaştırmak için uyguladıkları yoğun eğitim çabaları istenen sonucu vermemiştir. Tersine, zamanla Merv civarına yerleştirilen Araplar Türkmenleşmiş ve Ata, Hoca, Seyit, Şeyh gibi yeni Türkmen boyları oluşturmuşlardır.

Türkmenler daima halıları ve atlarıyla anılırlar. Göçebe ya da yarı göçebe Türkmen boylarının dokudukları halılar yüzyıllar boyu Orta Doğu halıları arasında en çok beğenilen, incelenen ve koleksiyonlarda korunan halılardır. Türkmen halılarına olan olağanüstü ilgiye rağmen dil engelleri yüzünden son zamanlara kadar onlar hakkında fazla bilgi bulunmuyordu. Halıyla ilgili araştırmaların çoğu halının sanatsal ve teknik yönüyle ilgiliydi. Bu yazıda halıların alfabe taşıyıcı özelliğine dikkat çekmek hedeflenmektedir.

Binlerce yıllık geçmişi olan Türkmen halılarının Budist ve Şamanistlerle ilgili özellikleri araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Türkmenler yüzyıllar boyu kendi duygularını, dünya görüşünü ve çevrelerini halılarının güzelliğinde yansıtmışlar ve kendilerine özgü desen, motif ve teknik geliştirmişlerdir. Sıkı kurallara dayanan Türkmen halılarının kompozisyonunda Türkmenlerin şiirsel çevre perspektifi anlaşılabilir. Kırmızı rengi Türkmenlerin sanatsal bilincinde önemli yer tutmuştur. Türkmen halılarının en yaygın rengi de kırmızıdır. Bu renk en eski Türkmen halılarında turuncu rengine yakındır. Bu rengin Zerdüş dininin güneş kültüyle ilgili olduğuna inanılır. Bugün belli bir gereksinimi karşılayan ve belli boyutlarda belli törenler için dokunan Türkmen halıları Türkmenler için ayırt edici motiflere sahiptir.

Türkmen halısının en önemli deseninin adı *göldür*. Her Türkmen boyunun ayrı bir göl deseni vardır. Göl, Türkmen boylarının arması gibi görülür. Eskiden iki Türkmen boyunun savaşında yenen yenilene kendi boyunun gölünü dokutturmuştur (Bu konuda bk. Azmun, 2018: 36-73).

Yüzyıllar boyu idari ve hukukî belgeler Arap yazısıyla yazılmıştır. Mezar taşları Arap harfleriyle hatta Arap dilinde yazılmıştır. Medreselerde Türkmenlerin ve diğer Orta Asya halklarının eğitimi Arap dilinde yapılmıştır. Günümüzde de molla

mekteplerinde Arap dilinde eğitim devam etmektedir. Edebi alanda da Arapça ve Farsça revaçta olmuştur. Buna rağmen Arap harfleri Türkmen halılarında yer bulmuş değildir. Türkmenler halılarında çok değer verdikleri Gök Türk harflerini desen olarak kullandılar. Türkmen halılarında en yaygın desen olarak kullanılan **ϕ** ve **Υ** harfleridir.

2. Türkmen Klasik Şairlerinin Arap Yazısına Karşı Çıkışı

Türkmenler XVII. yüzyıldan sonra kendi dillerinde edebi eserler vermeye başladılar. Zira daha önce Türk hükümdarları hep Arapça ve Farsçaya önem vermişlerdi. Özellikle Selçuklu hükümdarları Farsça yazılan edebiyatın zirveye çıkmasını sağladılar. Bu şartlar altında Mahmud Kaşgari Türk dilleriyle ilgili yazdığı kitapları Selçuklu hükümdarlarına değil, bir Arap hükümdarına sunmayı tercih etmiştir. Türkmen dili ve edebiyatının en verimli dönemi XVII. ve XVIII. yüzyıllar olmuştur. Bu dönemde Türkmen şairleri Arapça ve Farsçadan uzak durmaya çalıştıkları gibi, milli dili halka yakın bir duruma getirmeye çaba gösterdiler. XVII. yüzyılda yaşadığı düşünülen ve günümüze dört şiiri ulaşan Türkmen şairi Şakendî, Arap harflerinin kutsal olduğuna inanan fanatik Müslümanların gazabına uğramamak için Arapça hakkında yazdığı şiirleri “çîstân” (bulmaca) şeklinde yazmıştır. Arap dilinin yapı bakımından Türkmenceye uymadığını düşünen şair, *yılan* redifli bir şiirinde Arap dilinin sesini yılanın çıkardığı sese benzeterek öfkesini dile getirmiştir. Günümüz Türkmencesinin imlasıyla yazılmış olan şiir şu şekildedir:

*Bir agyzdan yigrim sekiz ses çykar
Örân tutuk birbirinden pes çykar
Gözi kördür ýene jahana bakar
Sözläbilmän was was etdi ol ýylan.*

“Bir ağızdan yirmi sekiz ses çıkar
Aşırı tutuktur, (sesler) birbirinden kötü çıkar
(Yılanın) Gözü kördür, yine dünyaya bakar
Konuşmadan *vas vas* etti ol **yılan**.”

Bu şiirde geçen *yirmi sekiz*, Arapçanın yirmi sekiz harfini ve bu seslerin karmakarışık çıktığını anlatır (Bekmyradov, 1987: 57).

Bu şairin zamanındaki mollalar, Arap harflerinin gökten indiğine inanıyor olmalıdır. Şair başka bir şiirinde bu durum karşısındaki şaşkınlığını şu şekilde dile getiriyor:

Bu görneti:n bize asmandan indi

*Diyşip jedel edýär **millet** biz bilen* (Bekmyradov, 1987: 57).

“(Toplu halde) *Bu bize açıkça gökten indi*

Diyerek *millet* bizimle münakaşa ediyor.

Burada *millet* sözü, şairin adlarını söyleyemediği mollalara karşılık gelir.

Tanınmış Türkmen dilcisi Hıdırov, Araplar yüzünden artık kullanılamayan eski alfabe hakkında bazı şairlerin sitem ettiğini belirtir. Bu şairlerden biri de Andelip’tir. XVIII. yüzyıl Türkmen klasik şairi Andalip, *Oğuz-name* adlı eserinde Arapların Orta Asya’yı fethetmesinden sonra yok olan ya da artık kullanılmaz olan alfabeyi anmakta ve üzüntüsünü dile getirmektedir:

Bir asmany bela inip nehandan

Yuwutdy ol dürli gymmat bahany

Tiriklikde zerir ol bizge jandan

Oguz owladyň ruh-y rowany.

Ýaşyň üç müňden aşyp dörtge mindi

Bu yaşda çekmediň renji, yzany

Oguz owladydan aýryldyň indi

Ki bizlerge goýup matem, gazany

Seni asman ajdarhasy yuwutdy

Sen anyň garnyda tuduň mekany

Jemalyňdan jahan köňlün sowutdy

Men oldum Andalyp waspyň ýazany (Hıdırov, 1962: 16)

“Bir gök yüzü belası gizlice inip

Yüksek bir değeri yuttu.

Yaşarken o bize altın gibi değerli idi

Zira o Oğuz soyunun ruhunu yansıtıyordu.

Yaşın üç bini aşyp dört bine girdi

Bu yaşta hiçbir eziyet ve sıkıntı çekmedin
Artık Oğuz soyundan ayrıldın
Bize de matem ve üzüntü bıraktın.

Seni gök yüzü ejderhası yuttu
Sen onun karnında buldun mekânı.
Cemalinden dünya gönlünü soğuttun,
Ben oldum Andalip vasfının yazanı.”

Şakendî'nin bilmece şeklinde yazdığı ve halk türküsüne dönüşen başka bir şiirinin birinci bendi şöyledir:

*Atası akyl, enesi nakyl
Bir gyz dogulmuş yigrim dört şekil
Şu ýañlyg gözel, milletiň ýary
Bul bizden owal bolsa da zary.*

“Babası akıl, anası atasözü
Bir kız doğmuş yirmi dört şekilli
O kadar güzel ki halkın sevgilisi olmuş
Bizden önce acıklı durumda olsa da.”

Bu şiirde, yirmi dört şekilli kız, yirmi dört harfi temsil etmektedir.² XVIII. yüzyıl Türkmen klasik şairi Arap dili ve harflerini protesto etmekle kalmamış, kaybolan alfabe için *gözel yigrim baş* redifli bir ağıt yazmıştır. Şiirdeki bu redifin yok olan yirmi beş harfi anlattığı açıktır. Şakendî gibi Şeydayî de bu şiiri bilmece biçimli yazmıştır. Zira, yukarıda anlatıldığı gibi Arap alfabeti o dönemin Türkmen toplumunda bazı fanatik çevrelerde kutsal sayılıyordu. Aşağıda şiirin açıklayıcı özelliği olan bölümleri sunuyoruz:

*Şeyle gulaga yakymly
Sözledim Gözel Ýigrim Baş
Niçe owazy çekimli
Yzladym Gözel Ýigrim Baş.*

² Aslında sonra anlatılacağı gibi yirmi beş olması gerekir. Harflerin birinin Oğuz Han için ayrılmış olduğu düşünülüyor.

³ *bozla-* fiili devenin çıkardığı sesi anlatır. Bozlak türküsünün adı da bu fiilden alınmıştır.

.....

*Ýedisinden owaz çykar,
on sekizin tartar çekip,
Üç mün ýaşda ömrün ýakyp,
Bozladym³ Gözel Ýigrim Baş.*

*Matam, mersiýe Şakendî
Ýazyp geçmiş niçe bendi,
Okyp ýad ederler şindi,
Özledim Gözel Yigrim Baş*

“Öyle kulağa hoş geliyor ki
(Zevkle) sözünü ettim senin ey Güzel Yirmi Beş.
Ne kadar hoş sesli(sin)
Yakındım Güzel Yirmi Beş.

.....

Yedisinden avaz çıkar,
On sekizini peşine takar.
Üç bin yaşında ömrün sona erince,
Deve gibi böğürdüm ey Güzel Yirmi Beş.

Şakendî matem ve mersiye
Yazıp geçmiş birkaç bentte
Şimdi (herkes onları) okur ve seni yad eder
Özledim seni Güzel Yirmi Beş.” (Aşypur Meredov, 1978: 12)

“Yedisinden avaz çıkar/On sekizini peşine takar” sözüyle alfabenin yedi ünlüsü ve on sekiz ünsüzü olduğu kast edilmiştir.

Başka bir şiirinde Şakendî, *Arap dili boldy sözler güýesi* (güvesi) diyerek Arap dilini, dilleri kemirip yiyen güveye benzetmiştir.

Bu şiirlerden Türkmenlerin (Oğuzların) Arapların Orta Asya’yı ele geçirmelerinden önce bir alfabelerinin var olduğu, bu alfabenin yedi ünlüsü ve on sekiz ünsüzden oluştuğu bilgisini çıkarmak mümkündür. Şeydayî de Andalip de bu alfabenin üç bin yıldan fazla yaşadığını yazmış, her iki şair bu alfabenin yok olmasını Arapçaya bağlamıştır. Şairlerin sözünü ettiği alfabenin yirmi dört Oğuz boyunun damgalarıyla

ilgili olabileceği düşünülebilir. Türkmen şairlerinin belirttiği bu alfabede yazılı bir metin elimize geçmemiştir. Orta Asya'da, İran'ın kuzeyinde bulunan İslam öncesi dönemlere ait Türkmen mezar taşları bu açıdan önemli ipuçları taşımaktadır. Mezar taşlarında bulunan ve bazıları Gök Türk alfabesindeki harfleri andıran sembollerin, ölen kişinin mensubu olduğu boy hakkında bilgi verdiği düşünülmektedir. Bu mezar taşlarının ilginç yanı onların üzerindeki şekillerin Türkmen halısında bulunmasıdır.

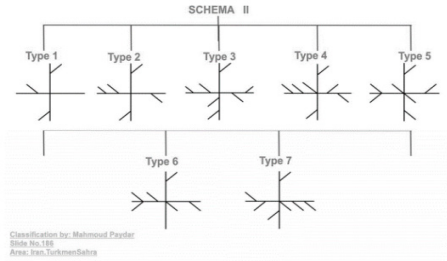
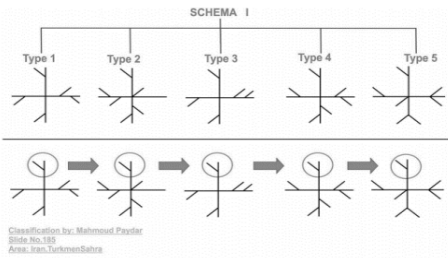
Tablo 1: Taşlara kazınmış Köktürk harfleri.

İran'ın Türkmen Sahra bölgesinde Gökçe Dağ eteğinde Halid Nebî mezarının yanında eskiden üzerinde damgalar ya da semboller olan karpuz biçimli mezar taşları bulunurdu. Bu taşlar bir kısmı fanatik mümin vatandaşlar tarafından tahrip edilerek yok olmuştur. İranlı Türkmen Mahmud Paydar bu mezar taşları üzerinde İran'da ve başka yerlerde geniş araştırmalar yapmıştır. Araştırmalarının sonucu İran'da Türkmen Sahra'da çıkan *Yaprak* adlı dergide yayımlanmıştır (2001: 11-16). Paydar, Kazakistan'da, eski Oğuzların mekânı olan Mangistau'da yer alan Gökçe Dağ'daki karpuz biçimli mezar taşlarının benzerlerini bulmuştur. Yalnız bu yuvarlak mezar taşlarının üzerinde damga ya da sembol bulunmamıştır; muhtemelen silinmiştir. Paydar, incelediği mezar taşlarının üzerindeki damgaları gruplara ayırarak tasnif etmiş, her grupta birbirinden az farklı damgalar tespit etmiştir. İkinci grupta birbirinden farklı yedi damga ortaya çıkarmıştır. Şeydayî'nin "Yedisinden avaz çıkar" dizesini akla getiren bu kombinasyonun, yedi ünlü sesi karşılayan harflere karşılık olduğu düşünülebilir.

Elbette düzgün bir metin bulamadan bu damgalara alfabe diyemeyiz. Ne yazık ki yüzlerce yuvarlak mezar taşı tahrip edilmiştir. Kazakistan'da benzer mezar taşları bulunmuş; onların da yazıları silinmiştir. Mangistau'nun eski adı Mangışlak'tır ve Oğuzların yaşadığı bölgedir. Daha sonra bölgeyi Kazaklar işgal etmiştir. Eğer daha

çok sayıda bu tür mezar taşları bulunsaydı ya da biri daha erken bir zamanda onları inceleyeydi bu taşlar hakkında daha çok bilgi toplanabilirdi. İran’da ve Oğuzların yaşadığı başka yerlerde mezar taşlarıyla ilgili araştırma yapan Paydar, Halid Nebî mezarlığından alınmış karpuz biçimli bir mezar taşı olduğuna dair haber almıştır. Taşı ele geçiren kişi, içinde hazine olduğunu sanıp taşı ikiye bölmüş, hazine bulamayınca da geri yapıştırmıştır. Yapıştırmanın doğru yapılp yapılmadığı da belli değildir.⁴

Paydar, daha önce belirtildiği gibi yuvarlak mezar taşındaki sembolleri benzerliklerine göre tasnif etmiştir. Bu tasnifte altı grup vardır. Aşağıda birinci ve ikinci grup ayrı ayrı gösterilmiştir. İkinci gruptaki sembol tipleri daha önce anlatıldığı gibi Şeydayî’nin «üç bin yıllık» alfabenin yok oluşuyla ilgili yazdığı şiirinde “yedisinden avaz çıkar” dediği ünlü sesleri karşılayan harfler olabilir.

Tablo 2: Paydar’ın tasnifi

Merv civarında dört bin yıllık bir medeniyetin kalıntısını bulan Rus arkeolog Viktor Sarianidis 2008’de Aşkabat’ta düzenlenen uluslararası bir halı konferansında söz konusu medeniyette kullanılan bazı sembollerin Türkmen halısında var olduğunu söylemiş ve onları Türkmen halısının desenleriyle karşılaştırarak ekranda göstermiştir. Türkmen bilgini Begymrat Gerey, Türkmenistan’da Oğuzname hakkında düzenlenen konferansa sunduğu bildirisinde yazının ideogram (damgalar) ile başladığını bildirdikten sonra Rus bilgini Vadim Masson’un 1987’de Almanca basılan bir kitabından aktararak, Türkmenistan’da bulunan altı ideogramın Elam hükümdarlığının, Sümerlerin, Hindistan’da bulunan Harappa medeniyetinin diyagramlarının tekrarı olduğunu söylemiştir (Masson, 1987).

⁴ 2005 yılında tarafıma Merv (Mary) şehrinde, bir metre boyunda geyik derisine Runik alfabeyle benzeyen bir alfabeyle yazılmış bir kitaptan bahsedildi. Ancak kitabı görmem mümkün olmadı, daha sonra kitabın yok olduğu söylendi.

Gruppe	I	II	III	IV	V	VI
1 Zeichen in Südturkmenien						
2 vorelamische Schriftzeichen						
3 frühsumerische Schriftzeichen						
4 Zeichen in Harappa/Indien						

Tablo 3: Masson'un sembol tasnifi (1972:38)

Masson sembolleri şu şekilde tasnif etmiştir: 1. Türkmenistan'ın güneyinde bulunan semboller, 2. Elam'da bulunanlar, 3. Erken Sümer döneminde kullanılan damgalar, 4. Harappa medeniyetinde bulunanlar (Masson, 1972:38).

Yukarıda gösterilen semboller, karpuz biçimli mezar taşlarının üzerinde bulunan semboller gibi Türkmen halılarında desen olarak kullanılmıştır. Bir bakımdan Türkmen halıları Türklerin en eski dönemlerde kullandıkları harfler ya da sembollerinin mekânı olmuştur. Desenlerin mi harflerden alındığı yoksa harflerin mi desenden alındığını tespit etmek zordur. Her durumda halıların Türkmen kültürünün aydınlatılması konusunda ne kadar değerli olduğu anlaşılmaktadır.

Türkmen klasik şairi Şeydayî'nin "yedisinden avaz çıkan ve on sekizi peşine takan" olarak sözünü ettiği "yirmi beş harf" günümüzde gizemini korumaktadır. XVII. yüzyıl şairi Şakendî ve XVIII şairi Andalip de Oğuz alfabesinin yok oluşuna üzüntülerini belirtmişlerdir. Bu şairler Arapçanın Türkmen diline verdiği zararları ve bu konudaki üzüntülerini dile getirmişlerdir. Türkmen halısı üzerindeki çalışmaların yeni çalışmalara ilham olacağını ve Oğuz alfabesine dair bazı sorulara cevap olacağını umuyorum. Türk dünyasındaki araştırmacıların da konuya ilgi duyması temennimizdir.

Kaynakça

- Amîd H. (1343 HŞ), *Ferheng-e Amîd*, Elmî, Tahran.
- Azemoun, Y. (1998), "Unraveling the Knot- An Etymology of Ghereh," No. 15. Torino.
- Azmun, Y. (2017), *Söz Kökümüz, Öz Kökümüz*, Gün, Stokholm.
- Azmun, Y. (2018), "What We Learn from Turkmen Carpets," ÇÜTAD, 3 (2), 36-73.
- Bekmyradov, A. (1987), *Andalyp Hem Oguznamaçylyk*, Ylym, Aşgabat.
- Clauson, G. (1972), *Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.
- Derleme Sözlüğü* (1991), TDK, Ankara.
- Hamzayeve, M. Y. (ed.), *Türkmen Diliniň sözlügiş* TSSR Ylymlar Akademiýasy, Aşgabat.
- Hydyrov, M. N., (1962), *Türkmen Diliniň Taryhyndan Materiallar*, Okuwped, Aşgabat.
- Lessing, F. D. *Moğolca-Türkçe Sözlük* (Çeviren: G. Karaağaç), TDK, Ankara.
- Masson V. M. *Das Land dertausend Stäte: Ausgrabungen in d. südl.Sowjetunion*, Bauverlag-GmbH, Wiesbaden, Berlin.
- Masson, V.M. & V.I. Sarianidi. (1972) *Central Asia: Turkmenia before Achaemenides*. London.
- Meredov, N. A. (1978), *Şeydayî*, Ylym, Aşgabat.
- Moin, M. (1381 HŞ), *Ferheng-e Farsî*, Emîr Kebîr, Tahran.
- Paydar, M. (2001), "Korehâ-ye Sengî ve Tamgâhâ-ye Bâstânî-ye Türkmen Sahra, Yaprak Dergisi, İran.
- Sarianidi, V. I. (2008) *Zoroastrianism: a New Motherland for an Old Religion*, Thessaloniki.